

УКРАЇНСЬКА ДИПЛОМАТІЯ: МОЖЛИВОСТІ, СТАН, ПЕРСПЕКТИВИ

БІЛОУСОВ М.М.,
доктор історичних наук, професор

Інститут міжнародних відносин
Київського університету
імені Тараса Шевченка

Понад шість років після проголошення незалежності Україна будує свою зовнішню політику. Все більш впевнено крокує її дипломатія. Настав час для перших узагальнень. Слід з самого початку зазначити, що Україні «пощастило». Україна одержала від радянського минулого певну кількість досвідчених дипломатичних працівників, які брали участь у роботі міжнародних організацій, насамперед, ООН та їх конференцій, оскільки з 1945 року Україна була членом ООН, а згодом - інших організацій. Крім того, українських дипломатів часто-густо включали в радянські делегації на міжнародних переговорах, працювали вони досить регулярно і в посольствах СРСР.

В Україні і досі продовжується дискусія з приводу того, як оцінювати діяльність української дипломатії, коли вона ще була складовою частиною загальносоюзної. Вказують, наприклад, на відсутність у України власної зовнішньої політики і проведення нею політики СРСР. Само по собі це не викликало особливих подивів в ООН. Для ХХ сторіччя взагалі було властиво об'єднання держав у блоки, коаліції, географічні групи, в рамках яких проводилась спільна зовнішня політика. З іншого боку, обличчя української дипломатії можна було помітити завдяки її т.зв. «ініціативам» у міжнародних організаціях. Справа в тому, що з часів перебування на керівних посадах в СРСР М.С.Хрущова Москва час від часу вважала корисним, щоб УРСР та БРСР в ООН виступали з власними проектами резолюцій, іншими документами та пропозиціями. Першим з українських міністрів, який надавав цьому значення, був Л.Ф.Паламарчук. Йому слідували інші. Інколи такі ініціативи народжувались в МЗС СРСР, але у більшості інших випадків їх авторами були українські дипломати. Реалізація ініціатив в міжнародних організаціях доручалась українським представникам і означала проведення переговорів з іншими делегаціями, підготовку взаємоприємних проектів,

узгодження формувань, знаходження співавторів для своїх проєктів, вибір часу для їх внесення і т.п. Саме так в міжнародних організаціях формувався досвід української дипломатії, незважаючи на її залежність від Москви. Цей досвід не можна принижувати як «не політичний», а суто «технічний» або «гуманітарний», як це роблять деякі науковці¹, бо він був пов'язаний з політикою держав у міжнародних організаціях.

Серед напрямів діяльності ООН або держав-членів ООН, заініційованих українською дипломатією, варто виділити такі:

- звернення уваги Ради Безпеки у 1947 році до становища в Індонезії, де англо-голандські війська застосували збройну силу проти національно-визвольного руху. Тільки у 1950 року Індонезія стала незалежною;
- початок нових зусиль в державах для ліквідації неписьменності у світі з залученням ООН і ЮНЕСКО;
- організація міжнародного року охорони здоров'я і медичних досліджень;
- прискорення підготовки кадрів для індустріалізації країн, що розвиваються. У наслідок схваленої в ООН резолюції в Києві та Запоріжжі почали діяти спеціальні курси для майбутніх металургів;
- міжнародно-правове засудження найманства і заклик до його заборони, як кримінального явища у збройних конфліктах;
- активізація боротьби проти системи расової дискримінації (апартеїду) у Південній Африці та за визнання прав палестинців на Близькому Сході².

З цими напрямами в історії ООН, ЮНЕСКО назавжди пов'язано ім'я України. В архівах ООН та МЗС України зберігається немало інших документів, які свідчать про ініціативність української дипломатії у 1945-1991 роках, хоча не всі ініціативи, розроблені в МЗС України, схвалювались союзними органами. Всі вони, проте, демонстрували можливості і потенціал української дипломатії, які стали основою для творчого натхнення, для дипломатичної активності після проголошення незалежності, навіть в умовах, коли за думкою деяких вчених, сама зовнішня політика ще тільки шукала постійні орієнтири³.

На відміну від минулих років, після проголошення незалежності, ініціативи України висувались і поза межами міжнародних організацій. Серед них найважливіші такі:

- відмова від ядерної зброї на своїй території, власником якої Україна стала після розпаду СРСР, одержання у цьому зв'язку в 1994 році гарантій безпеки від ядерних держав;
- пропозиція 1993 року про створення зони стабільності і безпеки у Центрально-Східній Європі;

- пропозиція 1993 року про покращення умов економічного співробітництва у Чорноморському регіоні через запровадження заходів зміцнення довір'я у військово-морській галузі;

- пропозиція 1995 року про створення у Центрально-Східній Європі зони, вільної від ядерної зброї⁴.

Україна продовжує також активно діяти в ООН. Саме в ООН у 1995 році було запропоновано повністю ліквідувати ядерну зброю, щоб у XXI сторіччі світ став вільним від неї. Українська дипломатія бере суттєву участь у підготовці до реформування ООН. Однією з її ініціатив стала пропозиція створити в рамках ООН новий орган – Раду економічної безпеки, який допомагав би, зокрема інтеграції постсоціалістичних країн у світову економіку. Запропонувала Україна і свою формулу збільшення чисельності Ради Безпеки. У 1994 році Україна спільно з Новою Зеландією стала ініціатором підготовки Конвенції про захист персоналу ООН та пов'язаного з нею персоналом, що, зокрема, відбивало турботу держави про свій контингент у складі міжнародних сил у колишній Югославії, а також про свій персонал у інших миротворчих операціях⁵. Обраний у 1997 році на посаду голови 52-ої сесії Генеральної Асамблеї ООН Міністр закордонних справ України Г.Й.Удовенко очолив групу, яка займалася питаннями реформування і модернізації Ради Безпеки.

Демонструючи свої можливості, українська дипломатія за понад шість років незалежності вирішила цілу низку важливих проблем, що засвідчило її високий робочий стан. Так, досить швидко були розгорнуті апарат МЗС і, особливо, українські посольства у найважливіших країнах. Це було особливо складно там, де до цього не було місій України при міжнародних організаціях або працівників посольств СРСР походженням з України, які погоджувались перейти на роботу в посольства України. В обох випадках у новостворених посольствах були все ж мінімальні, у порівнянні з потребами, приміщення, кількість телефонів, транспорту і т.п. Але посольства були розгорнуті і там, де навіть мінімальних умов не існувало: в Великобританії, Канаді, Польщі, Аргентині, Китаї, Туреччині і т.п. Важливим успіхом української дипломатії було підписання базових договорів з Росією, Румунією, налагодження добросусідських відносин з Угорщиною, Молдовою, Білоруссю, Словаччиною, подолання взаємних претензій, які існували між ними. Був розпочатий шлях до європейських та трансатлантичних організацій. Україна вступила до Ради Європи, до Центрально-Європейської ініціативи, до Чорноморського економічного співробітництва. У військово-політичній сфері важливим досягненням було підписання Хартії Україна-НАТО, якою окреслювалось їх особливе партнерство, були визначені конкретні напрями поширення і поглиблення відносин. Роботу української дипломатії не загальмували переговори з Росією, що почались пізніше ніж з Україною, про

їх «спеціальні відносини», первісні неясності відносно форми документа (угода, договір, хартія, або Акт), небажання деяких кіл в Західній Європі взагалі вийти за межі вже існуючого партнерства з новими державами на Сході, що постали на місці СРСР, тобто виділяти серед них Україну, вивести стосунки на рівень відносин з Росією. І ці перешкоди успішно пододала українська дипломатія. З багатьма країнами Європи та Америки, з Європейським Союзом, Україна підписала угоди, які полегшують розгортання політичних та економічних відносин. В ООН вдалось зменшити майже вдвічі внесок України у регулярний бюджет і зменшити окремий внесок на миротворчі операції. Заощадження таким чином валютних ресурсів стане повною допомогою у економічному розвитку країни. Важливе значення має встановлення досить тісних зв'язків з США.

Зовнішньополітичні успіхи України вимальовуються тим більш помітно, що реформа економіки країни іде повільно, кризові явища в економіці продовжуються, створюють соціальне напруження. Інтересам держави відповідав би ще більший внесок зовнішньої політики у подолання економічних труднощів, у сприяння іноземним інвестиціям в українське господарство, у знаходженні ринків для вітчизняної продукції.

Вже кілька років ставиться вимога «економізувати» зовнішньополітичну діяльність або дипломатію. Президент Л.Д.Кучма поставив за мету «змістити у зовнішній політиці акцент в бік посилення її економічного вектору»⁶. Звичайно, посольства України за кордоном роблять у цьому відношенні немало. Але обставини примушують досягати більшого. Очевидно, потрібно знайти сучасні форми залучення дипломатів до цієї роботи. Справа в тому, що економіка України знаходиться на перехідному етапі від адміністративно-командної економіки, яку називали соціалістичною, до ринкової, яка притаманна країнам, які радянські автори відносили до категорії «західних», «капіталістичних», і т.п.

Ці ж автори твердили, що існування монополії зовнішньої торгівлі, міністерства зовнішньої торгівлі та зовнішньоторговельних об'єднань, торговельно-економічних представництв за кордоном характеризує саме соціалістичну власність на засоби виробництва, тобто соціалістичну систему, яка не дозволяла «ніяких самостійних виходів на зовнішній ринок окремих підприємств та організацій»⁷.

У перехідний період у постсоціалістичних країнах згадані органи держави зберігаються, хоча все ширше практикується саме самостійний вихід виробника на зовнішній ринок. Тим часом у складі посольств України створюються торговельно-економічні місії (ТЕМ), які підпорядковуються Міністерству зовнішньоекономічних зв'язків і торгівлі. Міністерство ставить широкі завдання перед місіями – від глибокого вивчення стану економіки країни перебування до реалізації конкретних проектів по встановленню

зв'язків відповідних українських фірм, підприємств, в тому числі приватних, організацій з партнерами за кордоном. Водночас у складі ряду посольств зберігаються заповнені спеціалістами-економістами посади радників або перших секретарів з питань економіки та торгівлі. Коло їх обов'язків практично співпадає з сферами діяльності працівників ТЕМ. Подолання такого дублювання в роботі залишається актуальним завданням як для МЗС України, так і для МЗЕЗТ, обов'язковою, на наш погляд, передумовою повноцінної реалізації вимоги «економізації» зовнішньополітичної діяльності України. До того ж, було б бажаним мати у складі українського зовнішньополітичного відомства управління чи відділ, який міг би по країнам керувати діяльністю дипломатів, посольств на цьому напрямку. Навряд чи це є під силу Управлінню міжнародного економічного і науково-технічного співробітництва з його невеликим за складом відділом двостороннього та регіонального співробітництва. В останньому нараховується в кілька разів менше працівників ніж в управліннях, яким доручено опікуватись двосторонніми політичними зв'язками України з країнами СНД, Європи, Північної та Південної Америки, Азії та Африки. Очевидно, що перспективи української дипломатії в економічній сфері залежатимуть також від кращої організації справи в міністерствах, у конкретному розподілі обов'язків між установами, у знаходженні властивих дипломатії форм участі у цій справі в умовах розвитку ринкових відносин.

Окремий напрям діяльності української дипломатії - це країни СНД. Всебічне співробітництво з ними, відновлення традиційних економічних зв'язків залишаються її важливим завданням. Враховуючи близькість процесів реформування в цих країнах, встановлення стосунків з підприємствами, що належать державі, уявляється особливо плідним використання на даному етапі для цього тих державних зовнішньоекономічних установ, їх можливостей, які залишилися у спадщину від старої системи. «Економізація дипломатії» може, на наш погляд, переважати саме у відносинах з цими країнами.

Сучасний стан української дипломатії, накопичений як до незалежності, так і під час неї досвід відкривають широкі перспективи для здійснення зовнішньої політики держави. Серед пріоритетних напрямів – зміцнення безпеки шляхом інтегрування у європейські і трансатлантичні організації, співробітництво з Росією і іншими країнами, що колись входили до СРСР, з країнами «сімки», взаємодія з країнами Балтійсько-Чорноморської смуги, розвиток відносин з тими країнами Азії, Африки, та Латинської Америки, які могли б бути надійними торговельними партнерами, активність в ООН, у миротворчості, і, нарешті, продовження розвитку зв'язків з США, які вже не раз політично і економічно підтримували Україну. Розвиток міжнародного

становища може внести зміну у ці пріоритети, але немає підстав сумніватися у спроможності української дипломатії упоратися з можливою новою ситуацією та її завданнями.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Див.: Табачник Д. Україна на шляху у світ. - К., 1996. - С. 8, 330.
- ² Українська РСР на міжнародній арені. - К., 1963. - С. 360, 381-382, 410-411; Українська РСР на міжнародній арені. - К., 1977. - С. 144-146; Василенко В.А. Правові аспекти участі Української РСР у міжнародних відносинах. - К., 1984. - С. 146-147; Українська РСР у міжнародних організаціях. Довідник /М.М.Белоусов, Ю.В.Богаєвський, А.Й.Винокуров та ін. - К., 1984. - С. 35-41, 41-45.
- ³ Див.: Дергачов О. Геополітичні суперечності та національна безпека // Демони миру та боги війни. - К., - 1997. - С. 441-469.
- ⁴ Дипломатія сучасної України. Енциклопедичний довідник. - К., 1997. - С. 40-42.
- ⁵ Там же. - С. 52.
- ⁶ Урядовий кур'єр. - 1997. - 23 жовтня.
- ⁷ Зорин В.А. Основы дипломатической службы. - М., 1964. - С. 118-119.